

СЕКЦІЯ 5

Література. Міфологія. Фольклор

Людмила ДЖИГУН

СУБ'ЄКТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В МЕМУАРНОМУ ЖАНРІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (39) 2018

УДК 72-94.09

Джигун Л.М. Суб'єктивно-психологічна оцінка літературного процесу в мемуарному жанрі; 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті окреслено світоглядні доміанти в аспекті суб'єктивно-психологічного підходу при аналізі та оцінці літературного процесу в Україні та за її межами, зіставленні різних точок зору щодо творчого процесу. У діаріюші зосереджена увага на розумінні особливостей сприйняття автором контрастного через позиції власне «Я» та «Інші», на способі філософського мислення, ставленні письменника до іншого суб'єкта, оцінці літературного середовища, подій, суспільних явищ. У статті висвітлено літературознавчо-психологічні передумови аналізу художнього твору. Занотовані думки увиразнюють внутрішній світ письменника, підсвічують світогляд, світорозуміння, розкривають «секрети» творчої лабораторії митця.

Ключові слова: щоденник, літературний процес, суб'єктивно-психологічна оцінка, тон висловлення, самоспостереження.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття дослідження документальної прози в Україні перебувало на маргінесах літературознавчих студій. Першим порушив означене табу О. Галич, який дослідив теорію жанрів не суто літератури nonfiction, а художньо-документальної прози, і лише в пізніші часи він повністю присвятив свої наукові студії документам факту. Проте й нині серед гуманітарних наук мемуаристика залишається найдискутованішою, актуальною у плані її теоретико-методологічних визначень, потлумачення термінів, особливо щодо її метажанрової матриці. На жаль, досі поза науковою рефлексією перебуває проблема суб'єктивно-психологічної оцінки літературного процесу в мемуарному жанрі, а отже, потребує детальних літературознавчих студій.

Аналіз досліджень і публікацій. В сучасній науці про літературу, в шкільних підручниках почастишали дослідження, присвячені аналізу художнього твору із психологічної точки зору. Скажімо, П. Білоус розглядає вивчення психології творчості, Г. Токмань пропонує у старшій школі проводити психологічно-літературознавче дослідження, К. Приходченко, М. Кириченко, Л. Глущенко, Є. Сверстюк досліджували вплив художнього твору на психологію читача, Л. Кавун, В. Гуменна, С. Українець простудіювали елементи психологічного аналізу на уроках української літератури. Психологи Г. Абрамова, Н. Молдавська, Г. Шакирова у своїх дослідженнях продемонстрували механізм сприймання твору і його впливу на читача. Тому, зважаючи на те, що науковці увиразню-

ють елементи літературно-психологічного аналізу переважно в шкільній практиці, тому, вважаємо, їх обґрунтування потребує більш широкого літературознавчого характеру.

Мета статті – розкрити суб'єктивно-психологічну оцінку літературного процесу в мемуарному жанрі на конкретних прикладах художньо-документальних творів українських еміграційних письменників.

Передовсім звернімо увагу на дефініції *суб'єктивності* і *психології* в антропоцентричній парадигмі. Людина є суб'єктом, яка здатна уявляти, прогнозувати, передбачати. Уявляє про довкілля, навколишній світ зі своєї точки зору, сформованого світогляду, внутрішньої культури, почуттів, переконань і бажань. Думки про світ стосуються лише даного суб'єкта, а отже, вони є індивідуальними, особистісними. Термін психологія (гр. душа, вчення про дух) є наукою про психічні явища: мислення, волю, почуття, поведінку людини. Думки залежать від психології людини, її саморозвитку. Хоча не меншою мірою мають вплив ззовні психологічні фактори навіювання, впливу колективу, соціальної групи. Доведено, що людина відчуває себе успішною і щасливою у тому разі, коли її мозок чимось зайнятий, для письменника – це творчий задум і його реалізація.

Теорія кодів літературного твору, за Ю. Лотманом, починається із системи оцінок текстів, які, на його думку, мають триступеневу шкалу – це «верх», що ототожнюється з найвищими ціннісними характеристиками, «низ», що виступає його протилежністю, та нейтральна в аксіологічному

сенсі проміжна сфера» [5]. Українська діаспорна мемуаристика сповнена тоном висловлення, в якому продемонстрована суб'єктивно-психологічна оцінка літературного процесу. Так, літературознавець-україніст з Румунії М. Ласло-Куцюк в розлогодному листі (29.08.1997) до В. Мацька розповідає про себе і літературну працю свого чоловіка К. Куцюка: "Я сама родом з Румунії, моє дівоче прізвище Ласло, 1928 року народження, дані про мене знайдете в українській радянській енциклопедії том VI, сторінка 70. Окрім згаданих там книг я ще надрукувала у видавництві Критеріон у Бухаресті книги «Шукання форми». Нариси з української літератури ХХ століття (1980), «Засади поетики» (1983), за яку я отримала премію фундації Антоновичів, «Вогонь і слово». Космогонічний міф на Україні» (1992), за яку я отримала премію Спілки письменників Румунії і «Боги світла і темряви» (1994). Я член Спілки письменників Румунії з 1990 р., а Спілки письменників України з вересня 1995 року. У 1972 році я вийшла заміж за емігранта з України, волиняка Кирила Куцюка, який вже після нашого одруження почав випускати збірки поезій, їх було 10. Він народився в 1910 році на Тернопільщині, в селі Якимовці, учився у Львівській політехніці і Дерманському духовному училищі ще до війни. Коли учився у Політехніці, він жив під польським прізвищем Кочинський, бо українців нерado приймали. Сам був православним, але справді іноді ходив і до греко-католицької церкви, коли жив у Польщі, і тому його примусили покинути територію Польщі. Під час війни справді мав дуже пригодницьке, як би він сказав, бурхливе життя. Оскільки я знаю, він був рукоположений у Варшаві від УАПЦ, але про це ніяких документів не мав і правити не правив. Натомість справді з Волині втік на Вінничину і мав якусь адміністративну роботу під час німецької окупації, на чолі трьох районів, якщо не помиляюсь, у Вороновицях, Немирові та Гайсині. Коли ми разом поїхали до Америки (до США) у 1988 році, то він захотів бути там священиком, купив для цього і рясу, але рясу продав і ніде не служив, а через шість місяців ми повернулись до Румунії, бо це був строк квитка. Я в Америці собі зробила операцію нирок за гроші, отримані за премію... Варто, на мою думку, внести його до історії українського письменства як свідка свого покоління, яким він себе почував. Він був також членом Спілки румунських письменників з 1990 року. Помер у вересні 1991 року і похований у рідному селі відразу після проголошення незалежності і за два дні до референдуму, з великими почестями. Він автор збірок «Надвечірній заспів» (1974), «Запах неба» (1977), «Вогні смеркання» (1978), «Непоборна надія» (1981), «Розквіт в буревіях» (1983), «Ліра» (1984), «Рушник на камені» (1984). У 1988 році під час нашого перебування в Америці він надрукував в Нью-Йорку фантастичну поему «Довге блукання Одиссея», де між іншим відбито і пе-

ріод його перебування на Вінничині і те, що він переодягнувся на попа (намітка подарована німфою)" [6, с. 11-12]. Інформація з перших вуст, то мало сказано. Епістолярій увиразнює літературний автопортрет, адже в поемі водночас оповідач і центральний персонаж – то одна особа – Кирило Куцюк, лише під вигаданим прізвищем.

Тут принагідно треба вказати на працю І. Франка «Із секретів поетичної творчості», в якій він аналізує літературні тексти крізь спектр читачької психології, зацентровуючи не тільки на емоційно-чуттєвому зоренні та сприйнятті художніх картин, а й на засобах образності, що передаються у форматі навіювання рецепієнтів. Науковцю йдеться про те, що поет має схвилювати «...свою духовню істоту, зворушити своє чуття, напружити свою уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз репродуктивно, в своїй душі пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, і в кінці попрацювати ще над тим, уже зовсім технічно, щоби ті його слова уложилися в форму...» [10, с. 45-46]. Під формою автор мав на увазі оці саме художні засоби, які несуть естетичну насолоду, здатні емоційно, зворушливо вплинути на читача.

В іншому листі (22.01.2003) до В. Мацька М. Ласло-Куцюк розкриває літературний процес, власний і своїх колеґ, у такий спосіб: "В 60-х роках я взагалі книг не писала. Шевченко в Румунії і дослідження українського фольклору – статті. Ясна річ, що я пишу про переклади Шевченка, але ця стаття вже постаріла. Тепер над перекладом творів Шевченка працює після смерті Віктора Тулбуре, який переклав цілий Кобзар, інший перекладач, який на відміну від покійного В. Тулбуре, володіє українською мовою. Це Йон Козмей. Переклади його з'являються у двомовних виданнях поступово. Фінансує видання Союз українців Румунії" [6, с. 12].

Епістолярій вказує на суб'єктивну оцінку творчості перекладача В. Тулбуре, який не так досконало володів українською мовою, як Йон Козмей. Суб'єктивність пояснюється тим, що авторка листа не надала жодного прикладу недосконалості перекладу. Пролити світло на літературний факт сприяє компаративний ключ. Автор передмови Михай Бенюк у передмові до видання В. Турбуле висловився схвально про «Кобзаря» Т. Шевченка (Бухарест, 1963), хоча й справді були в тексті певні недоліки. У той же час перекладач Іон Козмей при перекладі поезій Шевченка радився з українськими письменниками, відчував, що "вірші Шевченка потребували нової, сучасної одежі", бо в країнах соціалістичного табору перекладали Шевченка, але приблизно. Перекладач шукав, як передати тонкощі мови. Довго розбирався зі словом "причинна". Його раніше перекладали як "божевільна". Він знайшов, що румунською якнайближче до Шевченка буде "фата врежіта", дослівно – "дівчина, якій пороблено, поворожено

на душу". Ми подали оригінал і переклад дзеркально: строфа українською – строфа румунською. Рецензії в Румунії на якість тексту були схвальні" [8].

Український літературний процес на повну силу розвивався й в Канаді, в якому брали активну участь І. Огієнко, Ю. Стефаник, У. Самчук, Б. Олександрів (Грибінський), Яр Славутич, О. Гай-Головка, Я. Рудницький, О. Смотрич та ін. У листі (06.12.1996) до В. Мацька О. Гай-Головка тон висловлення увиразнив думкою про невсипущу творчу енергію І. Огієнка, а також про власні творчі набутки: "Адресу я Вашу дістав від пані Тетяни Симиренко (єдиної тепер з визначного роду Симиренків), а вона від когось іншого, нещодавно, перебуваючи в Києві. Митрополита Іларіона (Івана Огієнка) я знав дуже добре особисто, часто бував у нього й багато часу провів з ним за розмовою. Але його краще знає моя дружина Галина Микитівна, яка на посаді медичної сестри доглядала його у шпиталі до самої смерті. Маємо чимало його праць з автографами й підписами. Маємо його журнали «Віра і культура» з моїми рецензіями на його твори. Моя дружина має з підписом і автографом його «Слово про Ігорів похід», але цю книгу тримаю як пам'ятку від митрополита. «Князя Костянтина Острозького» я також мав, але цю книгу хтось десь «зачитав». Цими днями я замовив по телефону у Вінніпезі для Вас «Слово про Ігорів похід» і «Князя Костянтина Острозького», і як надійдуть, то я надішлю Вам. У цьому пакунку надсилаю Вам, крім цього листа, такі мої книжки: 2 томи «Поєдинок з дияволом», перший том книги «Українські письменники в Канаді». 2 том цієї книги десь за місяць вийде з друкарні, і я надішлю його Вам. У цьому пакунку надсилаю Вам також «Ім дзвони не дзвонили» англійською мовою, щоб в Україні знали про те, що ми просвіщали в нашій біді наших англомовних громадян. Також «Поєдинок з дияволом», що його я надсилаю Вам, вийшов у світ англійською мовою. Якщо Ви цікавитесь цим виданням, то я надішлю Вам його.

Р. S. Пробачте, що пишу вам пером. Маю дві друкарські машинки – українську й англійську, але не вживаю їх, бо не люблю цокати й цокати по ній пальцями. Не люблю в творчій праці й писані листи технікою..." [6, с.14].

Розлого ілюструємо думки адресанта з тим, щоб унаочнити сугестивність, тобто здатність людини сприймати психічний вплив з боку іншої особи, як і міру сприйнятливості до впливу. Автор епістоли потрапив під вплив І. Огієнка, видатного філолога, діяча доби УНР, колишнього міністра освіти. А зблизила їх творча і професійна діяльність, адже письменник Олекса Гай-Головка також був міністром інформації в короткотривалому уряді Я. Стецька (Львів, 1941), у тридцятих роках минулого століття учителював в Брусиліві, на малій батьківщині І. Огієнка. Їм було про що бесідувати. Тому його дарчі книги з автографами зберігав, як

дорогу реліквію. У листі О. Гай-Головка сугестує свої думки іншим, поширюючи у такий спосіб набутки власної і чужої, але близької йому, творчої практики. Письменник прагне сугестувати, навіювати свої думки іншим задля використання творчих напрацювань людської думки з метою розширення діапазону знань. Здатність сприймати психічний вплив з боку іншої особи, за І. Франком, означає поглибити "розуміння механізму, яким сплітаються і доконуються явища" [10, с. 46]. Ніби полемізуючи з І. Франком, німецький літературознавець В. Ізер висловлює квінтесенцію про те, що «літературний твір має два полюси, які називаємо художнім та естетичним: художній стосується тексту, створений автором, а естетичний вказує на його реалізацію, яку здійснює читач» [4, с. 349]. Йдеться про те, що літературний процес складний і динамічний, він вбирає в себе низку змістових та формальних властивостей творчого індивіда – від задуму до завершення мистецького процесу. Кожен літератор намагається працювати на результат, маючи на думці читача. Саме реципієнт є прискіпливим аналітиком в процесі прочитання твору, тому має рацію О. Орлова, коли зауважує: «Як мова функціонує в мовленні, думка – в мисленні, так автор і читач існують і взаємодіють у процесі художнього сприйняття» [7, с. 115].

Письменниця Д. Гуменна постійно вела щоденник, в якому занотовувала власні думки, екзистенційні порухи душі, дискусійні моменти щодо розвитку літературного процесу як в Україні, так і поза її межами. Наводимо запис від 30 травня 1948 року: «Коли я чую лайки на адресу С. Пилипенка, я переносу це, як особисту образу. І от знов читаю в «Українській трибуні» 30-го травня: «Нема істотної різниці між С. Пилипенком і Миною Мазайлом... Отже, політично й культурно Мина Мазайло та Сергій Пилипенко – явища одного порядку?». Або: «У самім... стилі Хвильового звучить протест суверенно державної психіки Нового Українця проти провінційально-колоніальної пилипенківщини, політичної тупості, вайлувано самозакоханої, графоманівсько-етнографічної і – безнадійної!» Це може про мене? Це ж таких, як я, Пилипенко підбадьорював, вишукував, штовхав «у люди». От, що він робив, а його за те тепер шельмують. І хто? Євген Маланюк... » [3, арк. 8].

Тут яскраво виражений концепт суб'єктивно-психологічних мотивів крізь призму дихотомії «Я» – «Інший». Авторка на сторінках щоденника не погоджується з контроверсійною думкою Є. Маланюка, який наче закидає докір репресованому С. Пилипенкові. За Маланюковою версією, "папаша" згуртовував довкола себе графоманів. Внутрішньо письменниця бунтує, протестує риторичним запитанням «...І знов я питаю: невже «Плуг» нічого не вніс доброго? Де ж мали пробувати сили, розвиватися ті маси, сколихнуті революцією, про які так гарно всі вони тепер говорять?» [3, арк. 8]. У такий спосіб, езотерично бесідуючи з власним «Я» й вербалізую-

чи суб'єктивні й об'єктивні літературні явища і процеси минулого й сьогодення, Д. Гуменна у занотованих рядках заспокоює душу і серце, отримує естетичне задоволення, спроектовуючи текст на майбутнього читача, який, на її думку, зможе дати правдиву оцінку з історичної відстані культурним процесам в Україні 20-30-х років минулого століття, активним учасником яких була письменниця. Її щоденникові нотатки, роздуми-максими проливають світло, себто власний погляд, на літературне життя у просторі несвободи, утисків, заборон в тоталітарному світі. Тому так боляче реагує на критичні розмисли Є. Маланюка, який емігрував в листопаді 1920 року і не знав усієї трагедії, що довелося перенести Д. Гуменній за часів "збільшовиченої ери" (П. Тичина).

Із психологічної точки зору в інтенції автора «Я» краще увиразнюється у відношенні до «Іншого» через апрезентацію (за аналогією). Вона висловила і заспокоїла свою душу, врівноважила психіку, про яку П. Білоус говорить: «Буває, що письменника пригнічує якийсь факт, якась подія, що його вразила, чи образила, чи змінила ставлення до чогось або когось, – і це гнітить людину, створює постійний внутрішній дискомфорт, підштовхує «виговоритись», і літературний твір стає формою звільнення від того душевного стану, хоч у реальності може нічого так і не змінитися. Таким чином, літературна творчість стає спасенним актом, що врівноважує психіку творця [2, с. 10-11]. Щоденник – це той простір, де письменниця має можливість «виговоритись», врівноважити психіку.

Репрезентанти гуманістичної психології Е.Фромм, А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Олпорт, Е.Еріксон активно студіювали центральні «контури» психологічного благополуччя. Вони доводили,

що «повнота самореалізації людини в конкретних життєвих умовах і обставинах, віднайдення «творчого синтезу» перебуває поміж відповідністю запитам соціального оточення і розвитком власної індивідуальності» [9, с. 109]. Водночас Р. Шаміонов, визначає благополуччя, психологічну рівновагу як неодмінну умову власного ставлення людини до своєї особистості, життя і процесів, що мають важливе значення для індивіда з точки зору засвоєних нормативних уявлень про зовнішнє / внутрішнє середовище й характеризується відчуттям задоволення [1, с. 30 – 35].

Висновки. Отже, в процесі дослідження суб'єктивно-психологічної оцінки літературного процесу, висвітленого в мемуарному жанрі, з'ясовано, що літпроцес демонструє різновекторне історико-культурне явище, котре супроводжується змінами у стилях, напрямках художньої творчості. Означені зміни, які ілюструють тексти спогадової літератури, відбуваються в аспекті жанрової своєрідності, у тематичній та виражально-зображувальній системі художніх засобів. Тексти О. Гай-Головка, М. Ласло-Куцюк, Д. Гуменної, теоретичні напрацювання І. Франка, В. Ізера, П. Білоуса, інших літературознавців і психологів переконують, що суб'єктивно-психологічна оцінка літературного процесу зумовлена кількома факторами творчого та суспільного чинника – інтенсивністю українського літературного життя як в Україні, так й в чужомовному середовищі. Можемо констатувати, що розвиток літературного процесу є явищем не однозначним, водночас має основоположну ознаку: яскраве художнє слово вміє виховувати та об'єднувати націю (твори Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, В. Симоненка, О. Гончара, В. Стуса, Л. Костенко та ін.) й інтегрувати у світовий культурний простір.

Література

1. Бессонова Ю.В. О структуре психологического благополучия // Психологическое благополучие личности в современном образовательном пространстве [Текст]: сб. статей / Составитель: Ю. В. Братчикова. – Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2013 – 146 с.
2. Білоус П. Психологія літературної творчості : книга для вчителів та учнів / П. В. Білоус. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2004. – 96 с.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. – Ф. 234. – Оп. 1. – 111 арк.
4. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / В. Ізер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. ; [під ред. М. Зубрицької]. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2002. – С. 349–366.
5. Лотман Ю. О содержании и структуре понятия «Художественная литература» // Лотман Ю. М. Избранные статьи. Т. 1. – Таллин: Александра, 1992. – С. 203-216.
6. Мацько В. Вияв авторської свідомості у приватному листуванні // Медіапростір : збірник наукових статей із соціальних комунікацій / ред. кол. : Н. Поплавська та ін. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 6. – С. 3-14.
7. Орлова О. Сприйняття як літературознавча проблема / Ольга Орлова // Рідний край : альманах Полтав. держ. пед. ун-ту. – 2011. – № 1 (24). – С. 115-125.
8. Румун Іон Козмей понад 20 років перекладає Шевченка. URL : <https://vsiknygy.net.ua/news/32479/> (дата звернення: 15.02.2018).
9. Созонтов А. Гедонистический и эвдемонистический подходы к проблеме психологического благополучия / А. Е. Созонтов // Вопросы психологии. – 07/2006. – №4. – С.105-114.
10. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 31. – С. 45-46.

Людмила ДЖИГУН
**СУБЪЕКТИВНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА
В МЕМУАРНОМ ЖАНРЕ**

Аннотация. В статье обозначены мировоззренческие доминанты в аспекте субъективно-психологического подхода при анализе и оценке литературного процесса в Украине и за ее пределами, противопоставлении различных точек зрения на творческий процесс. В дневнике сосредоточено внимание на понимании особенностей восприятия автором контрастной позиции собственно «Я» и «Другие», на способе философского мышления, отношении писателя к другому субъекту, оценке литературной среды, событий, общественных явлений. В статье освещены литературоведческо-психологические предпосылки анализа художественного произведения. Записанные мысли подчеркивают внутренний мир писателя, подсвечивают мировоззрение, миропонимание, раскрывают «секреты» творческой лаборатории художника.

Ключевые слова: дневник, литературный процесс, субъективно-психологическая оценка, тон высказывания, самонаблюдения.

Lyudmyla DZHYHUN
**SUBJECTIVE-PSYCHOLOGICAL EVALUATION
OF THE LITERARY PROCESS IN MEMOIR GENRE**

Summary. The article outlines the ideological dominants in the aspect of subjective-psychological approach when analyzing and evaluating the literary process in Ukraine and abroad, the confronting different points of view as for the creative process. In the diary the attention is focused on the understanding of peculiarities of the writer's perception of the contrasting through «I» and «Others», on the way of philosophical thinking, attitude of the writer to the other subject, evaluation of the literary environment, events, social phenomena. The article highlights the literary and psychological background analysis work of art. The recorded thoughts emphasize the inner world of the author of the notes, show the worldview, the writer's vision of the world, reveal the «secrets» of creative laboratory of the artist.

Key words: diary, literary process, subjective-psychological assessment, tone of utterance, introspection.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2018 р.

© Джигун Л.М., 2018

Джигун Людмила Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету.